

Testüingürüa

Oro har, eta xantza da, xiberotarraren ortografia finkatürrik da. Euskaltzaindiak gomendatzen düttian euskara batuaren idazteko arauer jarraitzen zaie (www.euskaltzaindia.net - Arauak). Haatik, püntü zonbait ez ziren argi. Xiberoa gainti hitz edo aditz jokatü zonbaiten ahozkatzea aski ezbardin beita, düda zonbait baziren bariazione horrengatik. Izkiribatzeke molde hoberena zoin den deliberatü dügü, üsüenik ahozkatze hedatüenaren berrestez. Edo batuaren formaren eta etimologiaren kontüan hartzez. Noiztenka, forma bat beno haboro honartü dügü. Hots, ortografiaren alorrean ere, haütatzeko mementoan irizpide bat beno haboro bada. Prefosta, ikertü ez dügün puntürrik ere egoiten da.

Printzipio nausia da ahozkatzea eta ortografia bi gäüza ezbardin direla, lehenak bigerreanean eraginik ükenik ere. Ahozkatzea libreago da. Bena ortografiak ez dü ahozkatzearen bariazionea osoki emaiten ahal. Halere, simple bada eta ahozkatzeari hüilan bazaio, hobe da ondotik ikasteko eta baliatzeko.

Jean-Louis Davanten aipamen horrek egoera ontsa llabürtzen züan: «*Grafia berria gure eüskalkiari nola behar deiogün aplikatü, orokorki badakigü. Haatik püntü bakant elibatetan arrenküra zonbait egon dira isilpean, aharrarik ez sortzeko, holakorik ez beigünüke behar...*» («Zübereraz nola izkiriba?», 2011, *Euskal Herriko kazeta*).

Gogo honez, xiberotarrez idazten düen, xiberotarra erakasten düen eta xiberotar eüskalzale zonbait lau aldiz bildü gira Mauleko Zerbütügüneko Orhi gelan püntü horien argitzeko (2012-11-24, 2013-01-26, 02-23 eta 03-30). Parte hartü düenen zerrenda txosten honen ürrentzean dago.

Hona honartürrik izan dena¹

1. Alfabetä (*alfabetoa*)

• ñ²

Izen arruntak

-ñi ttipizale (ez -in)

amañi, aitañi, amiñi bat, ederñi, pottikoñi, ttipiñi, etab.

¹ Llabürdürak eta beste: bat. = euskara batua; biak = bi formak honartürrik; hobe = bi forma honartürrik izanik ere, forma hau hobetsi da; xib. = xiberotarra.

² Euskaltzaindiak gomendatzen düana: «1. Euskaltzaindiak ontzat hartzen ditu ñ, dd, ll, tt eta x kontsonante palatalen grafiak balio adiezkorra duten kasuetan, hala nola *andereño* (...), *llabur*, *ttantta*, *edder*... 2. Egituraren bidez, aurreko *i*- bokala medio leku batzuetan sortu diren palatalizazioetarako, ordea, *-in-*, *-il-*, *-it-*, *-int* eta *-ind-* erabili behar dira...», *Euskera*, 1979 - 1: 91.

ñ-ekin izkiribatzen diren hitzen zerrenda:

ñabo, ñapür, ñikañaka, erregiña, espartiña, iñazi, lamiñak, lapatiña, porrokiña, zartagiña, zikiña, andereño, -ñi-rekikoak, diñagü (eta *-ña*-rekiko beste adizkiak), etab.

besteak in-ekin izkiribatzen dira

hein, hoin, zoin, gain, arrain, bezain, üinürri, gaztaina, txainkü, urdaina, etab.

Izen propioak (bereziak)

Aña / Aina, Beñat / Beinat, Johaño / Johaine...

Izen ttipiekin libertatea handiago izanik ere, toponimian (toponimoak = lekü izenak) edo familia-izenetan libertaterik ez da:

Urdiñarbe, ez **Urdinarbe* (Euskaltzaindia, 1999).

Bena *Ainharbe* eta ez **Añharbe*, *Garindaine* eta ez **Garindaño*, *Larraine* eta ez **Larraño* (Euskaltzaindia, 1999)...

• dd, ll, tt

Izen arruntak

-tto ttipizale (ez -ito)

etxetto, gizontto, gogortto, ontsatto, orentto, zakütto, zertto...

dd, ll, tt-ekin izkiribatzen diren hitzen zerrenda:

onddo, llabür, llapi, lloba, botilla, gillikatü, ttattit, ttipi, ttottotü, ttunttun (dd-, ll- edo tt- hitzaren lehen hizkia direnean), *-tto*-rekikoak...

besteak id, il, it-ekin izkiribatzen dira

akülatü / aküilatü, arroila, küilera, oilo, üilü, ürgüilü...

Izen propioak (bereziak)

Allande / Ailande, Panpella / Panpeila / Panpeia, Battittu / Battitu, Maddi...

Izen ttipiekin libertatea handiago izanik ere, toponimian edo familia-izenetan libertaterik ez da.

Pettarra, bena *Arbaila* (Euskaltzaindia, 1999).

2. Ahozkatze ezbardinak eta izkiribatzea

• a / e

arrastelü / arrestelü (biak, bat. arrastelu)

arrastiri (hobe) = arrats + iri « ondoan » (beste hozkatzeak: *arrestiri / arristiri*)

eskaler / eskeler (biak)

gaztaina (hobe) / gazteina
ühaitza (hobe) / üheitza

• *e / i*

ebil / ibil (biak)
exker (hobe) / ixker

-ra- (aditz arazle/erazle)

eradan (edan + -ra-)
eragin (egin + -ra-), eragile...
erakarri (ekarri + -ra-)
eraman (eman + -ra-), eramaile...
erakatsi (ikasi + -ra-) / irakatsi, erakasle / irakasle (biak)...
erakutsi (ikusi + -ra-), erakusle...

• *h kontsonante ondoan (silabaren hatsarrean)*

Izen arruntetan [p^h], [t^h], [k^h] *p, t* eta *k* izkiribatzen dira³: *piko, ikasi, ikusi...*
Izen berezi zombaitetan (toponimoak) *ph, th* edo *kh* honartürik izan diteke: *Atharratze, Atherei, Ithorrotze* (Euskaltzaindia, 1999).

Xiberotarrez hitz zombait *h*-ekin hasten dira eta batuaz ez⁴, eta kontrarioa ere bada⁵.

Bi erranahi ezbardin (l, n eta r ondoan)

Nahasketarik ez bada, *h* ez da honartürik: *arin, ele, ola, soro...*

Halere, bi izen ezbardin, bi erranahi ezbardin bereizteko, *l, n* eta *r* ondoan *h* izkiribatzen da.

ala (edo) / alha (belhar jate)
aran (ibar), aran (herots) / arhan (frütü)
belar (boronte) / belhar (lantare)
eri (gaitz) / erhi (hatz)
zale (eüskalzale) / zalhe (laster)
ero (ertzo) / eho (hilaraz); orit (memoria) / ohit (üsatü)

Izen bereziak: *Ainharbe, Arhane, Olhaibi, Sorholüze...* (Euskaltzaindia, 1999)

3. Ahozkatzearen eragina

³ Euskaltzaindiak dio: «1.1. Iparraldeko literatur (sic) tradizioan hainbat hitzetan *kons + h* bikoteak agertzen dira: *epher, berthute, urkhatu, senhar, ilhun, orhe, urrhe*. Kontsonante ondoko *H* horiek baztertzea proposatzen da, *eper, bertute, urkatu, senar, ilun, ore, urre...* idatziz, salbuespenik gabe», *Euskera*, 1979 - 2: 661.

⁴ Xib.: *haidürü, hanitx, haxeri, hoin, hon, honartü, hur, hürrün...* Bat.: *aiduru, anitz, azeri, oin, on, onartü, ur, urrun...*

⁵ Xib.: *aragi, azi, ezür, igitü, odei, osto...* Bat.: *haragi, hazi, hezur, higitu, hodei, hosto...*

- ***i* protetikoa** (eufonikoa, epentetikoa) ***monosilabetan***

sü + *-a* determinazalea [sýja] ahozkatzen da, hiatusaren baztertzeke.

süa (hobe) / *süia*

tüa (hobe) / *tüia*

- ***a* + *ü* > *ai* diptongoa**

a+ü xiberotarrez *ai* ahozkatzen da.

Batua lagüingarri da diptongoaren izkiribatzeke:

aüzo (bat. auzo, ez *aizo), *belaiün* (bat. belaun, ez *belhain, *belhañ edo *belañ), *gaiü*

(bat. gau), *gaiüza* (bat. gauza)

Adizkiak: *haiüt* (ez *hait), *naüzü* (ez *naizü), *naüie* (ez *naie)...

- ***i* > *ü*** (asimilazione gibelkaria)

itxüra / *ütxüra* (biak), bat. itxura

Bena *üdüri*, *üngürü*, *üngürada*, *ütsü*, *ütürri*... (bat. iduri, inguru, itsu, iturri...)

4. Lexika (*lexikoa*)

- ***a* / *o* gibelizkia** (atzizkia)

Izen arruntak: a / o

Aspaldidanik *-a*-rekin erabilik direnak:

kilometra (bat. *kilometro*), *metra* (bat. *metro*), *telefona* (bat. *telefono*), *turisma* (bat. *turismo*)

Beste izenekin bi formak honartürik dira⁶: *alfabeta* / *alfabeto*, *ergatiba* / *ergatibo*, *organika* / *organiko*...

Adjektibak: -o

Adjektibak *-o*-rekin beti: *etika* (izen) / *etiko* (adj.), *mekanika* (izen) / *mekaniko* (adj.), *politika* (izen) / *politiko* (adj.), *teknika* (izen) / *tekniko* (adj.).

teknika berria / *arrenküra teknikoa*; *politika problema bat* / *problema politiko bat*

- ***-zione* gibelizkia**

Latinetik *-tio*, batuaz *-zio*, xiberotarrez ***-zione***

apozizione (bat. apozizio), *interjekzione* (bat. interjekzio), *nozione* (bat. nozio), *postposizione* (bat. postposizio), *tradizione* (bat. tradizio)...

⁶ Ikastoletan, halere, *-o*-rekilanko forma erakasten da, gero batuala aisago iragaiteke.

- **r / rr**

-r-ekin ürrentzen den hitza mügatürrik delarik, -r doblatzen da:
egür / egürra, haur / haurra, lür / lürra, segür / segürra...

Salbüespenak, monosilaba zonbait:
zur / zura, hur / hura...

Aldiz *ezari / ezarri* (biak honartürrik)

- **-er hitz jesanak**

Halere, hitz jesan horik mügatürrik direlarik, -r doblatze araua ez da betatzen:
eskeler, eskaler / eskelerak, eskalerak
kaier / kaiera
paper / papera
plazer / plazera

- **k / g**

alkar / algar (biak honartürrik)

- **d / r**

aide / aire (biak)
ahaide (müsika, familiako) / *ahaire* (biak)
apaidü / apairü (biak)

- **h? eta non?**

astearte (ez *asteharte, ahozkatürrik izanik ere, *aste + arte* beita)
gaiüerdi (ez *gaiüherdi, ahozkatürrik izanik ere, *gaiü + erdi* beita)
haurride (aurhide ahozkatürrik izanik ere)
hilerri (ilherri ahozkatürrik izanik ere)

- **Asteke egünak**

astearte
igante (bat. igande)
neskenegün (hobe) / *neskanegün*

- **Hilabeteak**

seteme (*bürüil, irail*) biarnesetik jinik: *seteme*
setemeraren 3a / setemeraren 3a (biak)
urtaril (bat. urtarril)

- **Besterik**

bakotx / bakoitx (biak)

elibat / eli bat

eli bat (izen, *bi galtza eli*) / *elibat* (zonbatzale = zonbait, *jente elibat*)

kültüra (kültür ez)

nihau / nihaur, gihau / gihaur... (biak)

5. Morfologia

- **Aditzaren morfologia: pertsona indizeak**

ta / da

ta: *zitazüt* (ez *zidazüt*), *zeitan* (ez *zeidan*, bat. *zidan*).

gü (hobe) / *kü*

gü: *zaigü* (*zaikü*), *deigü* (*deikü*), *zigüzü* (*ziküzü*)...

*zira*e / *zira*ie / *zira*de / *zira*dee / *zira*dee (2. pertsona plürala) bat. *zarete*

ahozkatzea: [sidé] [sirajé]

*zira*dee (arrunta), *zira*dee, *zira*ie (lantürik)

*zina*tee / *zina*tekee / *zina*teie / *zina*tekeie (2. pertsona plürala) ahozkatzea: [sijatékejé]

*zina*tekee, *zina*tekeie (biak)

*zita*ee / *zita*ie (agintaldia, 2. pertsona plürala) bat. *zaitezte*, ahozkatzea: [sité]

*zita*ee, *zita*ie (biak)

zait / *zait*, *zaikü* / *zaikü* (*izan* datiboa) ahozkatzea: [sajt] [sájky] bat. *zait*, *zaigu*

zait, *zaigü*...

deizüt / *dereizüt* ahozkatzea: [déjsyt]

deizüt

dereizüt literatüran, hoin baten beharra balin bada

- **Erakusleak**

hauk / *hoik* (abs.), *hauek* / *hoiek* (erg.) (erakusle hüilana plüralean)

singülar absolutibo	singülar ergatibo	plüral absolutibo	plüral ergatibo
<i>hau</i>	<i>honek</i>	<i>hauk</i> / <i>hoik</i>	<i>hauek</i> / <i>hoiek</i>
<i>hori</i>	<i>horrek</i>	<i>horik</i>	<i>horiek</i>
<i>hura</i>	<i>harek</i>	<i>hurak</i>	<i>haiek</i>

Erakusle hüilanak plüralean bi forma badü: *hauk* eta *hoik* (absolütibo), *hauek* eta *hoiek* (ergatibo), etab. *Horiek* erakusleak hürrünago erakusten dü; *haiek* hürrüneko erakuslea [hék] ahozkatzen da.

- **Zonbakiak**

hirutan hogei / *hiruetan hogei* / *hiruretan hogei* ahozkatzea: [hiútan]
*hiruretan hogei*⁷
lautan hogei / *lauetan hogei* / *lauretan hogei* ahozkatzea: [láwtan]
lauretan hogei

hiruehün / *hirurehün*⁸
hirurehün
lauehün / *laurehün*
laurehün

- **Kasüak**

Soziatiba (soziatiboa)
-kin / *-ki*
-kin / *-ki* (biak)

Ablatiba (ablatiboa)
-tik / *-ti* (ez)
-tik

Lekü izen propioekin *-rik* (ez *-tik*)
Maulerik, *Arrokiagarik*, *Eskiularik*...

Hiru salbüespen bada: *Onizepea*, *Ospitalepea*, *Sarrikotapea*, *-a* hori artikülüa beita.
Onizepetik, *Ospitalepetik*, *Sarrikotapetik*

Bena *Onizegainerik*, *Sarrikotagainerik*, *-a* artikülüa ez beitiie (*Onizegaine*, *Sarrikotagaine*).

- **Besterik**

Balintza aitzinizia (aurrizkia)
balinba / *balin ba-*
balin ba- (ez lotürik): *balin bada*

⁷ Euskaltzaindia, Arauak 7: «60 eta 80 adierazteko *hirurogei* eta *laurogei* ageri dira forma nagusi bezala. Ekialdean ere *hirurogei* bezalakoak erabili izan dira historian, baina XVIII. mendetik *hiruretan hogei* (*hiruetan hogei*, berriagoa) eta *lauretan hogei* (*lauetan hogei*). Kontuan izan, jakina, *hogoi* horrek ere sortzen dituen aldaerak», 21. or. «60 hirurogei (hiruretan hogei) 80 laurogei (lauretan hogei)», 23. or.

⁸ Euskaltzaindia, Arauak 7: «300 hirurehun 400 laurehun», 23. or.

balinba (segür ere, heltü bada)

bada / ba da - ezta / ez da

bada (lotürik): *jente bada*

ez da (ez lotürik): *jenterik ez da*

Erreferentziak

- CASENAVE-HARIGILE Junes, 1989, *Hiztegia Français-Eüskara* Züberotar eüskalkitik abiatzez.
_____, 1993, *Hiztegia II Eüskara-Français*, Xiberotar eüskalkitik abiatzez.
ETXEBARNE Jüje, 2010, *Gramatika emendakinak. Zuberoako euskaraz*.
EUSKALTZAINDIA, 1979, Kontsonante busti-palatalen grafiaz Euskaltzaindiaren erabakia, *Euskera*, XXIV (2. aldia) - 1, Bilbo, 91-92.
_____, 1979, « H » letraren ortografi arauak, *Euskera*, XXIV (2. aldia) - 2, Bilbo, 659-693.
_____, 1994ko urriaren 28an onartua, *Arauak 7. Zenbakien idazkeraz*, 21-24, www.euskaltzaindia.net/dok/arauak/Arau_0007.pdf
_____, 1999ko iraila, *Zuberoako herri eta herritarren izendegia*, *Euskera*, separata, Bilbo.
_____, 2010, *Hiztegi Batua* 3. argitaraldia.

Lanean parte hartü düenak:

Joana Arhancet (Basabüruko ikastola, irakasle), **Johañe Bordaxar** (XEB, idazle), **Junes Casenave-Harigile** (ohar idatziak, Euskaltzaindia, idazle), **Battittu Coyos** (Euskaltzaindia), **Jean-Louis Davant** (Euskaltzaindia, idazle), **Allande Etxart** (XEB, ütüzälale), **Dani Etxart** (Xiberoko Botza), **Margaita Etxart** (andereño ohi, idazle), **Niko Etxart** (idazle), **Jüje Etxebarne** (AEK, idazle), **Panpeia Etxebarne** (idazle), **Maddi Etxekopar** (Ikas Xiberoa, AEK), **Eliane Héguiphall** (ohar idatziak, Argia kolegioa, erakasle), **Odette Mohorade** (Eperra ikastola, erakasle), **Maddi Oihenart** (Sü Azia), **Txomin Peillen** (Euskaltzaindia, idazle), **Jakes Sarraillet** (Euskaltzaindia, Hezkuntza nazionaleko ikuskari), **Jean-Claude Séhébiague** (Erakaskuntza pübliko, erakasle), **Marie-Jo Thornary** (XEB, AEK).